

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת יתרו, תשס"ט
מספר 796מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מה בין מדרגת ישראל במעמד הר סיני למדרגתו של אדם הראשון בגן עדן?

בפרשתנו מסופר על מעמד הר סיני שבו זכו ישראל למפגש ישיר עם ה', כדברי משה "פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם" (דב' ה:ד). במה השפיע מפגש זה על ישראל? התנא ר' יוסי סובר שבמעמד הר סיני היו ישראל במדרגת בני עליון (מכילתא דר' ישמעאל [מהדורת הורביץ-רבין], עמ' 237):

רבי יוסי אומר: על תנאי כך עמדו ישראל על הר סיני, על תנאי שלא ישלוט בהם מלאך המות, שנאמר "אֲנִי-אֲמַרְתִּי אֶ-לְהִים אֲתֶם וְכִנִּי עֲלִיּוֹן פְּלִכֶם" (תה' פב:ו). חבלתם מעשיכם, "אֶכֶן פְּאָדָם תְּמוֹתוֹן וְכֹאחַד הַשָּׁרִים תְּפִלוּ" (שם).

כאשר קיבלו ישראל את התורה בהר סיני עברו ממצב של בני תמותה למצב של בני עליון שאין מלאך המוות שולט בהם. אבל לאחר שחיבלו במעשיהם וחטאו בעגל, נפלו, והמוות שב לשלוט בהם. היות ישראל בני אלמוות במעמד הר סיני עולה גם מדברי תנאים אחרים (ויק' רבה יח:ג, מהדורת מרגליות, עמ' תו):

דאמר ר' יוחנן בש' ר' ליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו "כֹּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמ' כד:ז), באותה שעה קרא הקב"ה למלאך המות ואמר לו: ואפעלפי שעשיתי אותך קוזמוקרטור (=מושל) על כל בריותי אין לך עסק באומה זו, למה? שהן בניי. הדא הוא דכתיב "בְּנִים אֲתֶם לְה' אֶ-לְהִיכֶם" (דב' יד:א)... הה"ד "וְהִלַּחַת מַעֲשֶׂה אֶ-לְהִים הִמָּה וְגו' חֲרוֹת עַל-הַלַּחַת" (שמ' לב:טז), אל תיקרא חרות אלא חירות... ר' יהודה אמר: חירות ממלאך המות.

ר' שמעון בר יוחאי מוצא לרעיון זה אחיזה בכתובים. על השאלה מהם העדיים אשר היו לישראל בחורב (שמ' לג:ה-ו) הוא משיב (תנחומא שלח, מהדורת בובר, עמ' 76):

רשב"י אומר: כלי זיין הלבישן, ושם המפורש כתוב עליו, וכל ימים שהיה בידם, לא היה דבר רע נוהג בהם, ולא מלאך המות, ולא דבר אחר, וכיון שחטאו אמר להם משה: "וְנַעֲתָה הוֹרֵד עֲדֶיךָ מַעְלֶיךָ וְאֲדַעָה מָה אַעֲשֶׂה-לְךָ" (שמ' לג:ה).

מקורות אלה מתארים א"כ מצב שבו היו ישראל במעמד הר סיני כבני עליון, אך לאחר חטא העגל נפלו ממעמד זה בחזרה למדרגת כל אדם בן תמותה. מנין למדו התנאים שישראל היו בני אלמוות במעמד הר סיני? התשובה לשאלה זו מצויה במקורות אמוראים המפתחים רעיון זה. ממקורות אלה משמע שאין מדובר בנפילה למדרגת כל אדם אלא למדרגתו של אדם ספציפי (שמות רבה לב, א):

בשעה שאמרו ישראל "כֹּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמ' כד:ז) אמר הקב"ה: אדם הראשון צויתיו מצוה אחת כדי שיקיימנה והשויתיו למלאכי השרת, שנא' "הֵן הָאָדָם הִמָּה פְּאָחַד מִמֶּנּוּ" (בר'

ג.כב).¹ אלו שהן עושיין ומקיימין תרי"ג מצות חוץ מן הכללים ומן הפרטים ומן הדקדוקים, אינו דין שיהיו הן חייין וקיימין לעולם? וכן הוא אומר "וממַתְּנָה נַחֲלִיאֵל" (במ' כא:יט) שנחלו מהקב"ה שיהיו חיים וקיימין לעולם. כיון שאמרו "אַלְהָ אֶלְהֵיךָ יִשְׂרָאֵל" (שמ' לב:ד) בא מות עליהן.² אמר הקב"ה: בשיטתו של אדם הראשון הלכתם שלא עמד בנסיונו ג' שעות, ובתשע שעות נקנסה עליו מיתה?³ "אַנְי-אַמְרֵי אֶל-לֵהִים אַתֶּם" (תה' פב:ו), והלכתם אחר מדותיו של אדם הראשון? "אַכֵּן כְּאַדָּם תָּמוּתוּן" (שם).

דרשת הפסוק מתהלים "אַנְי-אַמְרֵי אֶל-לֵהִים אַתֶּם וּבִנְי עֲלִיוֹן כְּלֶכֶם, אַכֵּן כְּאַדָּם תָּמוּתוּן" יוצרת השוואה בין מצבם של ישראל במעמד הר סיני למצבו של אדם הראשון בגן עדן. לפי המדרש, כשם שהמוות לא שלט באדם הראשון בגן עדן, כך ישראל היו מוגנים מפניו בעמדם במעמד הר סיני. בשני המקרים לאחר החטא נפלו והפכו לבני תמותה.⁴

השוואה בין ישראל לאדם הראשון כמי שנפלו מ"איגרא רמא לכירא עמיקתא" עולה גם בדרשות אמוראיות אחרות (בר' רבה יח, ו מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 168):

אמר ר' לעזר: שלשה הן שלא המתנינו בשלוותן שש שעות, אילו הן אדם הראשון וישראל וסיסרא. אדם הראשון – "וְלֹא יִתְבַּשְׁשׂוּ" (בר' ב:כה) לא באו שש שעות. ישראל – "וַיִּרְא הָעַם פִּי-בִשְׁשׁ מִשָּׁה" (שמ' לב:א) באו שש שעות.

דרשת ר' אלעזר מבוססת על דרשת נוטריקון של המילה "בושש" כ"באו שש". אף שמשמעות המילה "התבוששו" שונה מזו של "בושש" – כאן בושש וכאן עיכוב, הרי ר' אלעזר יוצר זיקה ביניהן ובעקבותיהן בין אדם הראשון ובין ישראל (ואף בין סיסרא). הוא וגם הם "לא המתנינו בשלוותן", לא החזיקו מעמד במעמדם הנעלה שבו היו, ונפלו לאחר זמן קצר. דרשה אחרת המשווה בין הנפילה של ישראל לזו של אדם הראשון מובאת בפסיקתא דרב כהנא (ה, ג מהדורת מנדלבוים, עמ' 83):

תני ר' ישמעאל: עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה, וכיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה. כך עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע את הקול אימירון (=כבן בית מקורב), כיון שחטא היה שומע את הקול אגריון (=כבן יער מרוחק). עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע את הקול ועומד לו על רגליו, "וַיִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל ה' אֶל-לֵהִים מִתְּהַלֵּךְ בְּגֵן עֵדֶן הַיּוֹם" (בר' ג:ח), וכיון שחטא היה שומע את הקול ומתחבא, "וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ" וגו' (שם)... עד שלא חטא ישראל מה כתיב? "וַיִּמְרָא פְּבוֹד ה' פָּאֵשׁ אֶכְלֵת פְּרֹאֵשׁ הָהָר לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמ' כד:יז). א"ר אבא בר כהנא: שבע מחיצות של אש היו כוססות זו בזו והיו ישראל רואין ולא מתיראין ולא מתפחדין. וכיון שחטאו, אפילו פני הסרסור לא היו יכולין להסתכל הדא הוא דכתיב "וַיִּרְא אֶהָרִן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מִשָּׁה [וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירָאוּ מִגִּשְׁתֵּי אֲלִיוֹן]" (שמ' לד:ל).

טרם החטא היו הן האדם הראשון הן ישראל במדרגה רוחנית גבוהה שאפשרה לאדם הראשון (בעודו עומד על רגליו) לשמוע את קול ה', ולישראל לראות את התגלות ה' במעמד הר סיני. לאחר החטא, אדם הראשון כבר לא יכול היה לשמוע את קול ה' במישרין, וישראל לא היו מסוגלים אפילו להביט בפניו של משה שליח ה'.

מה הניע את החכמים להשוות בין ישראל לאדם הראשון? בין שתי הפרשיות נוצרת זיקה על ידי כמה נקודות משותפות ביניהן: [א] בשתייהן מדובר בנקודת ראשית: האחת של האנושות כולה, והאחרת של עם ישראל; [ב] הן אדם הן ישראל נמצאים במדרגה נעלה שבה הם זוכים לקשר ישיר עם ה'; [ג] אדם וישראל מצווים על ידי ה' להימנע מעשיית פעולה מסוימת (אכילה מעץ הדעת / עשיית פסל); [ד] לאחר זמן קצר אדם הראשון וישראל עוברים על צו ה'; [ה] החטא גורם ריחוק מה'.⁵ השוואה זו בין הפרשיות היא שהביאה את החכמים להעתיק את מוטיב האלמוות מפרשה אחת לאחרת, מאדם הראשון לישראל.

¹ השוואת אדם למלאכי השרת מבוססת על המקור התנאי הזה: "דרש ר' פפוס: ה' הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמְנוֹ" (בר' ג:כב) – כאחד ממלאכי השרת" (מכילתא דר"י, מהדורת הורביץ-רבין, עמ' 112).

² המילים "בא מות" הן דרשת נוטריקון של המילה "במות" הבאה בהמשך הפסוק שהובא מבמ' כא: "וּמִמַּתְּנָה נַחֲלִיאֵל וּמִנַּחֲלִיאֵל בְּמוֹת".

³ על השעה ביום שבה חטא אדם הראשון הובאו בחז"ל כמה שיטות. סקירה חלקית שלהן ראו בפסקתא רבתי מו, מהדורת איש שלום, עמ' קפז הע' לד.

⁴ עוד על נפילת אדם הראשון לאחר החטא ועל המוות שהביא לעולם ראו א"א אורבך, חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 371 ואילך. בעמ' 375 הוא דן במקורות המשווים בין אדם לישראל.

⁵ בשני המקרים הריחוק נעשה על ידי מלאכים. הכרובים שומרים על דרך עץ החיים, וה' מבקש לשלוח מלאך שינחה את ישראל בדרכם לארץ כנען.

כשם שאדם הראשון בגן עדן היה במדרגה נעלה שבה המוות לא יכול לשלוט בו, כך ישראל. וכשם שנקנסה מיתה על אדם הראשון לאחר החטא, כך נקנסה מיתה על ישראל.

ד"ר גלעד ששון
המחלקה לתלמוד